

ՄՀԵՐ ԶՈՒՄՈՒՆՑ

ԳՐԱԲԱՐԻ ԱՆՑՅԱԼ ԴԵՐԲԱՅԸ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՄԻ ԶԱՆԻ ԲԱՌԵՐՈՒՄ. ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ*

Բանալի բառեր՝ Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածք, գրաբար, ածանց, արմատ, իմաստ, լեզուներ, ստուգաբանություն, թյուրքերեն, պարսկերեն:

Անգյալ բառը բարբառագիտական աշխատություններում նշվում է բարբառային փոխառությունների շարքում՝ պրսկ. **āngāl**, թուրք. engel «պարագիտ, մակաբույծ»¹: Հայերենի բարբառներում տարածված է **անկյալ, անգյալ, անգալ**՝ «1. ծույլ, 2. անդամալույծ, 3. անազնիվ» իմաստներով², Սյունիք-Արցախում բառը գործածության ակտիվ շերտում է՝ **անգյալ, անկյալ, Էնգալ, անգալ, անգալ**՝ «1. հիվանդ, անդամալույծ, 2. վատ արարք, 3. ապաշնորհ, 4. փորձանք, 5. արատ, թերություն, 6. հապաղում» իմաստներով: Նրանով կազմված են **անգյալմանալ, անգյալ տանալ**՝ «1. հաշմանդամ դառնալ, 2. թուլանալ», **անգյալ մընալ, անգյալ անել**³ «1. փչացնել, 2. ծուլանալ», Արցախում **անգյալա ք'օք անել** «թերանալ»:

Անգյալ բառը արտաքին՝ հնչյունական կազմով և արտահայտած իմաստներով մոտ է գրաբարի «անգանիլ, ընկանիլ»⁴ բառին՝ «1. ընկնել, 2. բաժին ընկնել, 3. մեկին ապավինել, 4.

* Հոդվածն ընդունվել է 23.05.2019 թ., երաշխավորվել է տպագրության բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վարդան Հակոբյանի կողմից՝ 30.05.2019 թ., ստորագրվել է տպագրության՝ 03.06.2019 թ.:

1 **Մարգարյան Ա.**, Գորիսի բարբառը, Երևանի համալս. հրատ., Եր., 1975, էջ 503, **Սարգսյան Ա.**, Ղարաբաղի բարբառի բառարան, Եդիթ Պրինտ, Եր., 2013, էջ 44 (այսուհետև՝ ՂԲԲ, 2013), **Խորայեյան Ա.**, Պարսկերենից փոխառյալ բառերը Արտաշատի խոսվածքում, «Հայագիտական հանդես», թիվ 3-4 (23 - 24), Եր., 2013, էջ 45:

2 Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, ՀՀ ԳԱԱ Հրաչյա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, հատ. 1, **Գիտություն**, Եր., 2010, էջ 62 (այսուհետև՝ Հլբբ): Կոստանդնուպոլսի բարբառում «աշխատելու անընդունակ, խեղանդամ, պակասավոր», Նոր Նախիջևանի բարբառում «կաղ, անդամալույծ» իմաստներով է (**Աճառեան Հ.**, Հայերեն գաղառական բառարան, Լազարեան ճեմարան, Թիֆլիս, 1913, էջ 102 (այսուհետև՝ ՀԱ., Հգբ, 1913):

3 Գորիսում գործածական է «համբերել, հապաղել» իմաստներով՝ **«անգյալ ըրա, կյամ եմ»**:

4 **Աճառյան Հր.**, Հայերեն արմատական բառարան, Երևանի համալս. հրատ., հատ. Ա, Եր.1971, էջ 197 (այսուհետև՝ ՀԱԲ):

մատնվել, ենթարկվել» և այլն¹: Նշվածներից ամենաշատը հանդիպում է «ընկնել» ընկած» իմաստով²: Օրինակ՝ «Աստվածաշնչում» **անկանիլ** բայի 807 կիրառությունն կա, որոնց մեծ մասն ունի «ընկնել» իմաստը³: Միջին հայերենում հանդիպում է **ընկնիլ || ընկնալ || ընկնուլ** տարբերակներով՝ «1. ընկնել, 2. ընկնավորել, 3. լինել, գտնվել»⁴:

Անկանել || անգանել արմատի հ.-ե. ***sang-** նախաձևի ժառանգորդները՝ գոթ. **siggan**, գերմ. **sinken** և այլն, «բոլորն էլ ունեն վայր ընկնել»⁵ իմաստը: Գրաբարի անցյալ դերբայի **-եալ** մասնիկը, որ ծագում է ***-lo** ածանցից՝ ***-isālo-**՝ հայ. սեռ. **-ոյ**՝ դերբայական արժեքով⁶, դեռևս գրաբարում նաև անվանական ածանցի դեր է ունեցել՝ **առաքյ[ե]ալ, հեծյ[ե]ալ, մեռյ[ե]ալ** և այլն⁷: Կարծում ենք՝ անցյալ դերբայի վերջավորության քերականական իմաստի մթագնման հետևանքով արդեն գրաբարում **անկեալ**-ը «ընկած» անվանական իմաստով անցել է բարբառներին ու տարածվել ըստ տարածքային հատկանիշների՝ **անգյալ, անգյալ, Էնգալ, անգյալ, անգյալ** և այլ տարբերակներով՝ «ընկած՝ աշխատելու ոչ ունակ, թերություն ունեցող» հիմնական իմաստներով: Սյունիք-Արցախ բարբառախոսմբը զուգահեռաբար ունի **անգյալ** և **անգած>ինգած**, որ ունեն նույն իմաստները՝ «թուլացած, տկար, խեղճ» և այլն: Ընդ որում, **անկ** արմատից գրաբարում վկայվող **անկելանոց**⁸

1 **Ղազարյան Ս.**, Գրաբարի բառարան, Երևանի համալս. հրատ, Ե., 2000, էջ 101-102, Անտիքեան Գ., Սիլովելեան Խ., Ազգերեան Մ., Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, հատ. առաջին, Վենետիկ, 1836, էջ 168-169 (այսուհետև՝ ՆՀԲ):

2 Սբ. Գրքից առանձնացված հատվածների մեծ մասում «ընկնել» իմաստն է. «Եւ անկեալ ի վերայ պարանոցին Բենիամինի եղբօր». **Աստուածաշունչ, Հնոց եւ Նորոց Կտակարանաց**, Կալկաթա, 1817, էջ 50 (այսուհետև՝ Աստուածաշունչ, 1817), «թլփատեաց զանթլփատութիւն որդոյն իւրոյ. եւ անկեալ առ ոտս Նորա ասէ...», էջ 54 և այլն:

3 **Անկանել** բայի տվյալները կարելի է տեսնել «Գրաբար Աստուածաշունչ զուգահեռ անգլերենով» համաբարբառում՝ <http://www.arak29.am> (վերջին այցը՝ 1.06.2019)։

4 **Ղազարյան Ռ. Ս., Ավետիսյան Հ. Մ.**, Միջին հայերենի բառարան, ԵՊՀ հրատարակչություն, հատ. 1, Եր., 2009:

5 ՀԱԲ, էջ 199:

6 **Զահուկյան Գ.**, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ասողիկ, Եր., 2010, էջ 803 (այսուհետև՝ ՀԱԲ), Հին հայերենի վերջածանցների ծագումը, «Պատմա-բանասիրական հանդես», N 1-2, Եր., 1994, էջ 62:

7 **Էլոյան Ս. Ա.**, Ժամանակակից հայերենի ածանցների առաջացման ուղիների մասին, «Պատմա-բանասիրական հանդես», N 4, Եր., 1959, էջ 57:

8 **Ազգերեան Մ., Ճելալեան Հ.**, Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի, Սուրբ Ղազար, Վենետիկ, 1865, էջ 66 (ընդհանրություններ կան ***ghel-կեղլկեղ** «խոց, ուռուցք» արմատի հետ, բայց, կարծում ենք, **անկելանոց** բառում **անկ** արմատն է՝ **անկ-ել-ա-ն-ոց**):

«հիվանդանոց» բառի զուգահեռը նույնպես հանդիպում է բարբառախմբում **անգյալանոց** («Ա հի՛նչ ամ, անգյալանոց էս ինգյալ», «Սա տոն չի, հենց ա անգյալանոց ինի»)¹: Հավանական է նաև, որ Գորիսի բարբառում կապակցության մեջ գործածվող **անգը** բառը նույնպես **անկ** || **անգ** արմատից է՝ **անգը կախ** «թույլ, դանդաղաշարժ»:

Ինգյիլ, ըղնե, ընգընե, ընգնե, ըյնե, ընգյիլ տարբերակներով «Ղարաբաղի բարբառային բառարանում» նշվում են բազմաթիվ իմաստներ², որոնց հավելում ենք նաև Սյունիքում գործածական **«մահամերձ վիճակ, թուլացած, անկարող»** իմաստները:

Փաստորեն՝ **անկ (անկանիմ)** արմատի իմաստային և կազմության բազմազանությունից բարբառներում նույնպես տարածվել են բառային տարբերակներ, համանուններ. Սյունիք-Արցախում հիմնականում տարածված են **ինգյիլ** || **ըղնե** > **յեր ընգյե** > **ոլոլոր ինգել** և **անկեալ** > **անգյալ** համանունները: Կարծում ենք՝ **անկեալ** > **անգյալ** բառը նախապես ունեցել է «տկար, խեղճ» (անկած) իմաստը, որ հետագայում ձեռք է բերել այլ իմաստներ՝ **«Անգյալ ա տառալ էս մարթը»** - «ծուլանալ, վիճակը վատթարանալ», «Սա **անգյալ** կօրծ ա» - «վտանգավոր», «Ստեղ մի **անգյալ** կա» «թերություն», «Բալլամ մի **անգալ** էն ըրալ, վեր մենք գլոլոլում չենք» «գաղտնի արած վատ արարք», այլև՝ «ապաշնորհ, փորձանք, արատ» և այլն:

1 Արտաքին կազմով և նրբիմաստով մոտ **անգյոլման** բառը, կարծում ենք, առնչությունն չունի **անկ** արմատի **անկումն** (-կման) ձևի հետ: Հավանաբար այսպ. **gāman /گامان/** «ենթադրություն, կարծիք, կասկած» բառն է, որ Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածքում ունի «անելանելի վիճակ, տարակույս» իմաստները: **Ան-** ածանցի կցմամբ պետք է կազմվեր **անգյոլման** «անտարակույս» բառը: Չարմանալի է, որ այդպես չէ. և՛ Սյունիք-Արցախում, և՛ Արարատյան բարբառախմբում **անգյոլման** բառն ունի «անհույս, հուսահատ, անորոշ, անտեղյակ, անհետք» իմաստները: Հենց այս է պատճառը, որ ենթադրել է տալիս **անկ** և **անգյոլման** բառերի ընդհանրությունը: Նույն կերպ **անկ** || **անգ** արմատին մոտ է բարբառախմբի **անգի** «նիհար, վտիտ» բառը, որ Հ. Աճառյանը նշում է անհայտ՝ կարծելով ինչ-որ կենդանու անունից (Հ.Ա., Հգբ, 1913, էջ 95):

2 1. Դեպի ցած շարժվել, ընկնել, 2. որևէ բանի վրա հենվել, տարածվել, փռվել, 3. ջղել, գետնին փռվել (աղոթելու, աղերսելու համար), 4. իջնել, նվազել, թուլանալ, 5. կորցնել, զրկվել, 6. իր վրա կրել, ծանրաբեռնվել, 7. որևէ բանի ենթարկվել, 8. հարձակվել, արշավել, 9. վատ արարք բացահայտվել, վատ արարքի մեջ բռնվել, 10. լինել, տարածվել, սփռվել, 11. որևէ տեղ հայտնվել, գնալ, 12. առաջանալ, ծագել, տարածվել, 13. թափանցել, անցնել, մի բանի դիպչել, 14. որևէ բանի մեջ գրվել, հաշվառվել, տպագրվել, 15. որևէ հիվանդությամբ վարակվել, 16. դեգերել, թափառել, 17. մի բանի տակ, արանքում մնալ, 18. թակարդով, ծուղակով բռնվել, 19. մեկին ապավինել, մեկի, մի բանի օգնությունը ակնկալել (Տե՛ս ԴԲԲ, 2013, էջ 157-158):

Թերևս **-եալ** մասնիկ-ածանցի **-յալ** դառնալը պայմանավորված է հին հայերենից ավանդված, նաև բարբառային բազմաթիվ բառերում առկա ձայնեղների ազդեցությամբ¹, հմմտ.՝ **ծանկ>ծանգ, թանկ>թանգ** և այլն:

Հավանական ենք համարում Ատրպատականի թյուրք. **anqa** «մոռացկոտ»², **anqalı** «1. մոռացկոտ, 2. անպետք, անօգտակար»³, Շամախիի թյուրք. բարբառում **anqalı** «թեթևամիտ, գիժ»⁴, **angallu** «արատ ունեցող» բառերի հիմքում ընկած է **անկ || անգ** արմատը, որ անցել է Սյունիք-Արցախ բարբառներից: Վերջին ձևը՝ **angal-lu**, ածանցով անցել է նաև հայերենին և գործածվում է **անգյալլու**՝ ածական և գոյական կիրառությամբ՝ «ծույլ, չաշխատող մարդ» իմաստներով: Թյուրք. **engel** (> engel-lemek, engel-lenmek, engel-letmek, engel-li, engel-siz) «խոչընդոտ» իմաստով բառը նշվում է պրսկ. ծագմամբ՝ **engal** «հանգույց, կոճակի անցք» բառից, որ թյուրքերենից անցել է սիրիական արաբերենին⁵: Ս. Նիշանյանը նշում է, որ այն կապ չունի պարսկերեն նույնանուն բառի հետ, և բառի վկայությունները նոր են թյուրքերենում⁶: **Engel**<enğ-gel նշվում է **enğ** «ուռուցք, այտուց» արմատի իմաստից՝ «այտուցվածություն»⁷: Համանուններ են նշվում **engel** «խոչընդոտ», **engel** «մակաբույծ»՝ որպես պարսկերենից փոխառյալ⁸: Հնարավոր է, որ **անգյալլ** բառի փոխաբերական իմաստից է նաև պրսկ. **āngāl** /انگال/ «1. մակաբույծ, պարագիտ, 2. փոխ. անբան մարդ» բառը:

Այսպիսով՝ գրաբարի **անկանել || անգանել** բազմիմաստ բառի **անկ || անգ** արմատից են Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածքի բառապաշարի **անգյալ, անգը (կախ), անգյալանոց** բառերը:

1 Այս մասին կարելի է տեսնել՝ **Դավթյան Կ. Ս.**, Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը, ԳԱԱ հրատարակչություն, Եր., 1966, էջ 25-28:

2 Տարածված է Չարդաբում. այս մասին տե՛ս՝ Azərbaycan dialektoloji lüğəti, cild 1, 1-bolum, Azərbaycan Elmlər Akademiyası, A-L, Ankara, 1999, s. 15 (այսուհետև՝ A.d.l., cild 1, 1999).

3 Azərbaycanca-rusca lüğət, 4 cildə, birinci cild, «Şərq-qərb», Baqı, 2006, s. 118 (այսուհետև՝ A-r.l. 2006).

4 A.d.l., cild 1, 1999, s. 15.

5 **Eren H.**, Türk dilinin etimoloji sözlüğü, ikinci baskı, Ankara, 1999, s. 135.

6 Nişanyan Sözlük - Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, kelime: **engel**, maddenin son güncellenme: 18.09.2014 /www.nisanyansozluk.com/ (այսուհետև՝ Nişanyan Sözlük).

7 **Eyuboğlu İ.**, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, ikinci baskı, Sosyal yaymlar, İstanbul, 1988, s. 234, .

8 **Tietze A.**, Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, birinci cilt, Wien, 2002, s. 658.

-**Յալ** ածանցը վերոնշյալից բացի հանդիպում է **Ժանկ-յալ/Ժենկյալ** բառում: Կարծում ենք, որ **Ժանկ/զ** բառը բարբառախմբին անցել է իմաստային ածանցումից՝ «ոչ մշակովի և տարածվող խոտաբույսերի ընդհանուր անվանումը»՝ **-յալ** ածանցի իմաստի կցմամբ, հմմտ.՝ **քարի ժանկ, երկաթի ժանկ, խոտի ժանկ** և այլն՝ «ամենայն աղտ և ապականությունն իրաբերականաց»¹, այստեղից՝ **Ժանկեալ>Ժանկյալ՝ Ժանկ || Ժենկ + -եալ>-յալ**, որի հնչյունական և իմաստային կապը **Ժախ/Ժախո/Ժեխո** «անպետք բույս» բառի հետ քիչ հավանական ենք համարում: Գ. Տաթևացին **Ժանկ-յալ** բառը նշում է «աղտ, ապականություն, վատ արարք, մեղք» իմաստներով: «Գիրք Զարոգուբեան որ կոչի Ամառան հատոր» գրքում բազմիցս օգտագործվում է բառը² և տրվում բացատրությունը հոգևոր տեսանկյունից. «Այլեւ կրէ **Ժանկ**՝ եւ աղտեղանայ ի գգայեութեանց մարմնոյն՝ եւ ի գարշ հեշտութեանց աշխարհի՝ եւ ի պատրանաց սատանայի»՝ «Չի **Ժանկն** նշանակէ զմեղս վասն տասն յատկութեան նորին»³, իսկ «Զմեռան հատորում» հանդիպում է նաև «վայրի բույս» իմաստով՝ «...ի թգենեաց ոմանք **Ժանկ** կոչին. զի ամենեւին դառն են պտղով...»⁴:

Հայերենի բարբառնում տարածված արմատ է **Ժանկ || Ժանկ**, իսկ **Ժանկ-յալ**⁵ կազմությամբ հիմնականում հանդիպում է արևելյան բարբառներում, առավելապես՝ Սյունիք-Արցախում⁶:

Այսպիսով՝ հայերենին իրանական լեզուներից անցած **žang-ār** «Ժանկ>Ժանկոտվել»⁷, **žang-xʷard** «Ժանկը ուտել»⁸

1 ՆՀԲ, էջ 830:

2 **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք Զարոգուբեան որ կոչի Ամառան հատոր, Նորին դարձեալ քարոզ վասն խոստովանութեան ինոյն Բանն (խոստովան եղերուք միմեանց զմեզս ձեր), Յակօբոս. 5. 16, Կոստանդնուպոլիս, 1741, Գլուխ. ՀԹ (այսուհետև՝ Տաթևացի, Գ.ք.կ.Ա.հ.):

3 **Տաթևացի**, Գ.ք.կ.Ա.հ., Գլուխ. ՀԹ:

4 **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք Զարոգուբեան որ կոչի Զմեռան հատոր, Նորին դարձեալ քարոզ վասն խոստովանութեան ինոյն Բանն (խոստովան եղերուք միմեանց զմեզս ձեր), Ղուկ. 13. 6, Կոստանդնուպոլիս, 1741, Գլուխ. ԴԲ: Այստեղ հանդիպում է նաև **Ժաժանկել** «տարածել, ապականել» ձևով:

5 Այս մասին տեղեկություններ կարելի է տեսնել՝ **Քումուկ Մ.**, Ֆիզիկական աշխարհի նշող գրաբարի շրջանի բառերը Սյունիքի և Արցախի բարբառներում, Հայագիտություն. Սյունիք, գիտական նյութերի ժողովածու, թիվ 1, Նոր տպագրիչ, Եր., 2016, էջ 70-71:

6 Այս մասին կարելի է տեսնել՝ Հլբբ, 2, էջ 155:

7 **Horn P.**, Neupersische Schriftsprache von, Grundriss der iranischen Philologie, hrsg. von W. Geiger und E. Kuhn, I band, 2 abteilung, Strassburg: Trübner, 1898, p. 177 (այսուհետև՝ GIP).

8 GIP, p. 149.

բառերի հիմքում, ինչպես նշում է Հ. Աճառյանը¹, **Ժանկ** || **Ժանգ** արմատն է, որին կցված **-եալ** մասնիկ-ածանցից առաջ է եկել նոր բառ՝ **Ժանգ-յալ**՝ «ոչ մշակովի և տարածվող խոտաբույսերի ընդհանուր անվանումը», այստեղից էլ՝ «Ժանգյալավ հաց»:

Կարծում ենք՝ Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածքից թյուրքերենի բարբառներին են անցել **cangıl** «1. անապատ, ամայի վայր 2. վայրի բուսածածկույթ», որ Ս. Նիշանյանի բառարանում սխալմամբ նշվում է անգլերենից փոխառյալ՝ **jungle** (շոնգլի)², Օրդուբադի թյուրք. խոսվածքում **չոն-ց** «լոբաբույսի փաթաթվող նուրբ ծիր, որ նման է գայլուկ բույսին» բառերը³:

Բարբառախմբում **-յալ** ածանցով ձևավորված բառերի շարքը համալրում է **մաճյալ** բառը՝ «անասունների հավաքելու տեղը»: Հին հայերենում արձանագրվում է **մակ** կամ **մագ** «վրա» իմաստով բառը, որ «յետոսկեդարեան հունաբան հեղինակների մօտ դարձել է շատ սովորական մասնիկ»⁴: **Մակ** արմատը, հավանաբար, կովկասյան փոխառություն է⁵՝ «վրա, կրկին, երկու» իմաստներով, որ ընկած է նաև **մակառ** բառի հիմքում: Իմաստային և հնչյունական թույլ առնչությունները հիմքեր են ստեղծել՝ այն նույնացնելու **մակաղ** ասորական փոխառության հետ: Հ. Աճառյանը **մակաղ** բառահոդվածում հիշատակում է «Ղրբ. **մակալ**», այլ ոչ թե **մաճյալ**, ինչպես գործածվում է Արցախում: Ըստ Էոթյան՝ դժվար է **մաճյալ** բառի զուգահեռելը **մակ** || **մագ** բառ-ածանցի հետ, քանի որ **մակ**-ով պարզ կազմություններ գրեթե բացակայում են: Ավելի հավանական է **մաճյալ** բառի ընդհանրությունը ասորական և հունական **մակաղ** /**ma-klā>μακέλα**/ ձևերի հետ, մանավանդ որ **մակ** || **մագ** կաղապարի բառային արժեքը մթագնած է: Այդ հիմունքով՝ ավելի հակված ենք Հ. Աճառյանի տեսակետին՝ **մաճյալ**-ը բխեցնելու **մակաղ** արմատից՝ **-եալ** ածանց-մասնիկով՝ «...եղիցի իբրեւ զհօտ **մակաղեալ**, եւ իբրեւ զխաշն լքեալ...»⁶. **մաճյալ**< **մակաղեալ** (**կ-ղ** փոխդեցությամբ՝ **գ**, որի ազդեցությամբ էլ՝ **-եալ**>-**յալ**), որ գրաբարում տարածված է և իմաստով համանշվում է բարբառախմբում տարածված

1 ՀԱԲ, 226:

2 Nişanyan Sözlük: **cangıl**:

3 A.d.l., cild 1, 2-bolum, 1999, s. 98-99.

4 ՀԱԲ, 230:

5 ՀԱԲ, 501, ՀԱԲ, 230-231:

6 Աստուածաշունչ, 1817, էջ 846:

վիրամ եկած, վիրամ տառած, վիրամ ըրած, վիրամ իլան, յիրամ պիրամ կազմություններին, որոնց հիմքում ընկած է «հավաքել» իմաստը: Խնդրահարույց է նաև **մաֆյալ** բառի՝ ուտիերենում և քրդերենում եղած տարբերակների հարցը՝ **«mägʷal** «մակաղատեղի», **meysel** «անասունի դադար՝ հանգիստ առած տեղը, մակաղատեղի»⁷». հնարավոր է՝ բարբառախմբից անցած փոխառություն լինի: Նույնական կազմություններ կան **մաֆյալ անել/տալ** «անասուններին ստվերոտ տեղ հավաքել», **մաֆալ ինիլ || տըռնալ** «հավաքվել», այլև՝ **մաֆյալիլ, միգյալիլ** «վրա բերել, հավաքել», **մաֆյալվիլ, միգյալվիլ** «վրա բերվել, հավաքվել», **մըգըլատեղ**: Սյունիքում **մաֆյալ || մաֆյալիլ, մակաղ || մըկաղիլ** բառույթները գործածվում են հիմնականում «հավաքել» իմաստով, **մաֆյալ** ասվում է նաև «ճաշին ոչխարների հավաքվելու» երևույթին:

Մակաղ> Մաֆալ բառը հայերենից անցել է թյուրք. միշարք բարբառների⁸: Ընդ որում, Արցախի և Սյունիքի բարբառներից հարևան թյուրք. բարբառներին է անցել՝ **mağal** «օրվա տոթ ժամին անասունների հավաքվելը»⁹: Դժվարանում ենք հստակորեն ասել, թե թյուրք. լեզուներին¹⁰ ավելի վաղ անցած **mağar** «հավաքատեղի, որևէ կառույց, որտեղ հավաքվում են», **mağara** «որջ, փարախ»¹¹ բառերը հայերենից են անցել, թե՞ սեմական լեզուներից¹²:

7 ՀԱԲ, էջ 231:

8 Օրինակ՝ Վանի թյուրք. խոսվածքում **mağal|| meşel** «փարախ, ոչխարները մակաղելու տեղ» (Derleme sözlüğü, Türkiye’de Halk Ağzından, IX, 2 baskı, Ankara üniversitesi, Ankara, 1993, s. 3103):

9 A.d.l., cild 2, M-Z, 2003, s. 376.

10 **Mağar> mağara** բառերի ծագման վերաբերյալ թյուրք. ստուբազանական աղբյուրները տարբեր տեսակետներ ունեն. **bağra>mağara (kav > qar)** պրսկ. արմատից (**Həsən bəy Hadi**, Türkcə Etimoloji Sözlük, II (L-Z), Arın sözlüyü, Təbriz, 2010, s. 31), արաբ. **ğāra / غار** / «թաքստոց, փարալ, փոս» (**Nişanyan Sözlük: mağara**):

11 A-r.4. 2006, s. 294. Մեզ հանդիպած առաջին վկայությունը 15-րդ դարի է. օսմ. **mağara / مغارة** / «քարանձավ». «**mağara kesmek < mağara kesüp** «քարանձավ կտրել, բացել»» (**Hikmet**, XV, 57, Tarama sözlüğü, IV, 2 baskı, Ankara üniversitesi, Ankara, 1996, s. 2793).

12 Թյուրքերենում բառավերջի **l>ra** նցում հանդիպում է մասնավորապես արաբ. փոխառություններում, հմմտ. **iyāl>ayar** և այլն (**Veysele Karaca**, Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde görülen ses olayları üzerine bir inceleme, «Turkish Studies», 7-4, Ankara, 2012, s. 2084):

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԳՐԱԲԱՐԻ ԱՆՅԱԼ ԴԵՐԲԱՅԸ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՄԻ ԶԱՆԻ ԲԱՌԵՐՈՒՄ
(Ստուգաբանություններ)

ՄՀԵՐ ՔՈՒՍՈՒՆՑ

Այսպիսով կարծում ենք՝ **-եալ>-յալ(-յալ[ա])** ածանցով Սյունիք-Արցախում հանդիպում է երեք բառ՝ **անգյալ**, **ժանգյալ**, **մաճյալ**, որոնք, հնարավոր է, բարբառախմբում ձևավորվել են գրաբարի շրջանում. **անկ[գ]**, **ժանգ[կ]**, **մակաղ[գ]** արմատներից և անցյալ դերբայի իմաստային ընդհանրացումից առաջ են եկել գոյականներ, որոնցում քերականական մասնիկի մթազնուովից¹ նոր բառեր են ձևավորվել: Ընդ որում նշված արմատները բարբառախմբում առկայացած են **-գ** վերջադիրով, որի ազդեցությամբ **-եալ>յալ** հնչունական փոփոխության հետևանքով վերջին ծայնավորը քմայնացել է՝ **-յալ**: Հավանական է, որ **եա>յա** անցումը բարբառում ավելի վաղ է տեղի ունեցել՝ մինչև միջին հայերենի կազմավորումը:

РЕЗЮМЕ

ПРОШЕДШЕЕ ВРЕМЯ ПРИЧАСТИЙ В НЕСКОЛЬКИХ СЛОВАХ ДРЕВНЕАРМЯНСКОГО (ГРАБАР) ЯЗЫКА

(Этимологии)

ՄԴԵՐ ԿՄՄՈՒՆՑ

Ключевые слова: Территория диалекта Сюника и Арцаха, древнеармянский (грабар), суффикс, корень, смысл, этимология, языки тюркский, персидский.

От частицы флексии прошедшего времени **-еал (-եալ)** в древнеармянском (грабар) образовалась суффикс **-ял (-յալ)**. В лексиконе диалекта Сюника и Арцаха при помощи этой суффикса образовались слова **ангял (անգյալ)**, **жангял (ժանգյալ)**, **магял (մաճյալ)**, которые встречаются также и в древнеармянском (грабар). Территории этих диалектов, эти слова перешли в тюркский язык и в его некоторые диалекты.

При помощи суффикса **-ял (-յալ)** в группах диалекта образовались слова с другими значениями, образованиями

1 **-Յալ** ածանցի տարածվածության մասին կարելի է տեսնել Նաև՝ **Մուրվայան Ա.**, Հայոց լեզվի բառային կազմը, ԳԱԱ հրատարակչություն, Եր., 1955, էջ 282:

и формами. От слова **маках** (մակաղ), **анкеал** (անկեալ), **жанк** (ժանկ) и от суффикса **-ял** (-յալ) сформировались слова: **магял** (մագյալ) «место загона скота», **ангял** (անգյալ) «ленивый медлительный», **жангял** (ժանգյալ) «дикое растение».

SUMMARY

PAST PARTICIPLE OF GRABAR IN A FEW DIALECTICAL WORDS

(Etymologies)

MHER KUMUNTS

Key words: *Syunik-Artsakh dialectical area, grabar, derivative, radix, meaning, languages, etymology, Turkish, Persian.*

-Yal (-եալ) derivative came from **-eal** (-յալ) particle of grabar past participle. In dialectical vocabulary Syunik-Artsakh words **angyal** (անգյալ), **djangyal** (ժանգյալ), **magyal** (մագյալ) which are also in grabar, were formed with this derivative. This words were passed from dialectical area to Turkish and its some dialects. In dialect's group from words with **-yal** (-յալ) derivative were formed other meanings and constructions.

From the word **makagh** (մակաղ) and derivative **-yal** (-յալ) was formed word **magyal** (մագյալ) (place where gathers brutes), from the word **ankeal** (անկեալ) and derivative **-yal** (-յալ) was formed word **angyal** (անգյալ) (lazy, slow), from the word **djank** (ժանկ) and derivative **-yal** (-յալ) was formed word **djangyal** (ժանգյալ) (wild plant).